

UDK: 261.7
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 24. IX. 1993.

**Teologija povijesti ili klerikalizam:
Odnos vjere i politike u Mihovila Pavlinovića**

ZORAN GRIJAK

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U govorima koje je održao u Carevinskom vijeću u ožujku i svibnju 1874. godine, u povodu prijedloga protucrkvenih zakona austrijskih liberala, Mihovil Pavlinović je iznio svoje nazore o odnosima između Crkve i države, koji svjedoče o njihovoj utemeljenosti u tomističkome teološko-povijesnom sustavu, sveprisutnom u Rimokatoličkoj crkvi u XIX. stoljeću.

Činjenicu da se tome nije posvetila dovoljna pozornost držim glavnim uzrokom neprimjerenih interpretacija njegove političke pozicije u hrvatskoj historiografiji.

Mihovil Pavlinović, jedan od političkih prvaka i idejnih vođa Narodne stranke u Dalmaciji, pobudio je pozornost hrvatskih historičara relativno kasno — prva, na arhivskoj građi utemeljena djela, u kojima se razmatra njegova politička djelatnost, pojavljuju se tek između dva rata.¹ Od tada taj interes raste i s nesmanjenim intenzitetom traje sve do danas. Posebice su se vrijedni radovi — članci u publikacijama, sinteze, monografije, pojavili tijekom zadnjih triju desetljeća. U njima su razmotreni razni problemi iz sklopa nacionalnih, političkih i vjerskih nazora Mihovila Pavlinovića, pitanje njegova položaja u hrvatskome na-

¹ Starija historiografija je bez dvojbe smatrala M. Pavlinovića prvakom i vođom Narodne stranke u Dalmaciji. U poslijeratnom razdoblju to je mišljenje narušeno, jer su neki historičari Pavlinoviću osporili znatiji utjecaj u stranci do njezine pobjede na izborima 1870. godine, a za kasniji period su ga optuživali za snažan ali negativan utjecaj, koji se navodno očitovao u tome da je naglašavanjem hrvatske nacionalne ideje utjecao na promjenu politike Narodne stranke, te time izazvao u Srba isticanje srpstva i narušio dotadašnje »bratske odnose« u Dalmaciji. Takve nekritičke prosudbe težili su osnažiti ocjenama o klerikalizmu, ultramontanizmu i sl. Glavni nosioci takve interpretacije bili su Viktor Novak («Natko Nodilo — političar i ideolog», *Zadarska revija*, X./1961., 4-5), Vinko Cecić («Jedan iz prvih redova: Vinko Milić», *Zadarska revija*, X./1961., 4-5), Ivan Grgić («Povodom povijesti narodnog preporoda u Dalmaciji», *Zadarska revija*, X./1961., 3) i Kosta Milutinović (*Vjvodina u Dalmaciji 1760.—1914.*, Novi Sad, 1973.)

cionalnom pokretu u Dalmaciji i u Narodnoj stranci, kao i pitanje njegove uloge i značenja u hrvatskoj povijesti druge polovice XIX. stoljeća uopće.² Budući da su brojne kontroverze u svezi s ocjenom njegovih političkih nazora u najvećoj mjeri bile uvjetovane ideološkim diktatima bivših režima, valja pretpostaviti da će u novim, za hrvatsku historiografiju sretnijim prilikama, mnoga još uvijek prijeporna pitanja dobiti primjeren odgovore.

Namjera mi je rasvijetliti jedno od najdvojblijih pitanja u svezi s ocjenom političke djelatnosti Mihovila Pavlinovića: na koji način i koliko su njegovi vjerski, odnosno teološki nazori, utjecali na njegovo političko formiranje.³ Glavna teza moga rada može se sažeti u ocjeni da su teološko-povijesni nazori Mihovila Pavlinovića poglavito utjecali na njegove političke stavove, a pri tome da se on, kao političar i svećenik, nalazio između liberalizma i klerikalizma.

Općenito je prihvaćeno da su vjerski nazori M. Pavlinovića bitno utjecali na formiranje njegovih političkih stavova. O tome svjedoče brojna njegova djela — rasprave, članci pisma, te programski spisi i besjede.⁴ No, ocjene historičara o tome na koji se način očitovala međusobna uvjetovanost njegovih vjerskih i političkih nazora bile su vrlo različite, a često i oštro suprotstavljene.⁵ S tim u svezi držim bitnim upozoriti na temeljnu pogrešku sadržanu u interpretacijama odnosa Pavlinovićevih vjerskih i političkih nazora u djelima hrvatskih historičara: na po-

² Pregled bibliografije radova o Mihovilu Pavlinoviću, koji sadrži i upute na biografske priloge ostalih autora (N. Colaka, J. Ravlića i I. Jelića), dao je N. Stanić u predgovoru djela: *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.)*, Zagreb, 1980., 17—22.

³ Budući da su Pavlinovićevi nazori o državi i Crkvi i njihovom uzajamnom odnosu znatno utemeljeni na djelima najvećih kršćanskih autoriteta — od Tome Akvinskoga do teologa njegova doba, primjerenije je govoriti o teološkim nego o vjerskim nazorima. Iako tu distinkciju smatram bitnom, u daljnjem tekstu ću uglavnom upotrebljavati termin »vjerski« kao opsegom širi pojam, a termin »teološki« kada budem htio ukazati da je neki njegov stav bitno teološki utemeljen, odnosno da mu se izvor može pronaći u nauku Crkve.

⁴ O utjecaju Pavlinovićevih vjerskih nazora na njegove političke stavove, posebice svjedoče tri njegova programska govora: »Besjeda na postanku ješke Narodne čitaonice«, 1868., »Besjeda koju izusti pred svojim biračima u Makarskoj 22. listopada 1873«, u: *Različiti spisi*, Zadar, 1875., 328—366.

⁵ U radu ću razmotriti samo prijeporna pitanja, koja su se s tim u svezi pojavila u hrvatskoj historiografiji, dok se radovima srpskih historičara o tom pitanju neću posebno baviti, zbog njihove ideološke obojenosti i neobjektivnosti, koja im odriče dignitet znanstvenih djela i čini ih pamfletima. Jedan od posljednjih u nizu srpskih pamfleta, čije je glavno obilježje prikazivanje Pavlinovićeve političke pozicije kao protusprške i klerikalne, za razliku od Strossmayerove »liberalnojugoslavenske«, rad je Jeremije Mitrovića: »Srbi u djelima nekih hrvatskih historičara«, *Balkanica*, XVI—XVII, 1985./86., 315—330. Na žalost, i u hrvatskoj historiografiji nalazimo slične ocjene. Tako je M. Gross ustvrdila da je Pavlinović postupno, s općom atmosferom dualizma, koja tjera pojedince do nacionalne isključivosti, oblikovao protuspršku i klerikalnu koncepciju hrvatstva (M. Gross: »O nekim aspektima razvoja nacionalne ideje za vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji«, *Historijski pregled*, IX., Zagreb, 1963., 16—17).

kušaj objašnjavanja Pavlinovićevih vjerskih nazora njegovim nacionalno-političkim i socijalnim stavovima.⁶

Smatram da je prisutnost vjerskog momenta u političkim nazorima M. Pavlinovića ponajprije bila uvjetovana njegovim temeljnim shvaćanjem Crkve kao integrativnog elementa u čudorednom životu zajednice. Stoga je njihova uvjetovanost bila posebno naglašena u negativnom odnosu M. Pavlinovića prema glavnom nosiocu ideje sekularizacije njegova doba, europskom liberalizmu druge polovice XIX. stoljeća, koji je, s obzirom na politički okvir Pavlinovićeva djelovanja, najviše došao do izražaja u kritici austrijskih liberalnih vlada, posebice u svezi s njihovim protucrkvenim zakonodavstvom u razdoblju od 1869. do 1874. godine.

Porazi kod Solferina i Magente 1859. godine, te kod Königgrätza 1866. godine, doveli su Monarhiju u tešku krizu, posljedica koje je bio njezin preustroj 1867./68. godine, dolazak liberala na vlast i obnavljanje procesa sekularizacije, privremeno zaustavljenoga nakon revolucije 1848./49. godine. Konkordat sklopljen između Monarhije i Svete Stolice 1855. godine, narušen je već 1868. godine tzv. svibanjskim zakonima⁷, a ukinut je 1870. godine nakon odluke Vatikanskog sabora o nepogrešivosti pape.⁸ U okviru Rimokatoličke crkve ubrzo su se formirale dvije struje, koje su zauzele sasvim suprotne stavove prema novoproglašenoj dogmi, kao i prema liberalnim političkim idejama. Pristaše papina nepomirljiva odnosa prema liberalnim zakonima, nazvani »čistim katolicima«, zauzeli su stav odbijanja i beskompromisne konfrontacije, sa željom da se povede odlučna borba. »Dobrim katolicima« smatrani su oni koji su se zauzimali za mirnu koegzistenciju crkvene prakse s liberalnim shvaćanjima o papinu položaju prema svjetovnim vladama, odnosima Crkve i države i odnosu vjernika prema državnim zakonima.⁹ Mihovil Pavlinović je u Carevinskom vijeću istupio protiv liberalnih zakona austrijske vlade¹⁰ kao zastupnik sredine u kojoj nisu postojali nikakvi ekonomski uvjeti za primjenu liberalnih ideja. Dalmatinsko gospodarstvo, s nerazvijenom industrijom i još prisutnim kolonatskim odnosima u agraru, bilo je nespremno za primjenu liberalnih ekonomskih principa. Sekularizacija školstva nije se mogla provesti jer su svjetovni svećenici i redovnici franjevci bili glavni oslonac prosvjete. Osim toga, Pavli-

⁶ Objašnjavanje Pavlinovićevih vjerskih nazora pomoću njegovih nacionalno-političkih i socijalnih stavova zajedničko je gotovo svim hrvatskim historičarima koji su se bavili tim problemom. U radu ću ukazati na najznačajnije interpretacije, njihove autore, kao i na djela u kojima su iznijete.

⁷ Tzv. svibanjske zakone donijela je vlada grofa Auersperga (1867.—1870.). Tim zakonima uvedena je mogućnost civilnog braka, škole su stavljene pod upravu Ministarstva bogoštovlja i nastave, a Crkvi je ostavljena nadležnost samo na području vjeronauka.

⁸ Papina nepogrešivost u pitanjima vjere i morala, kojih se Crkva mora držati, proglašena je 18. srpnja 1870. godine bulom »Pastor Aeternus«.

⁹ Tereza Ganza-Aras, »Mihovil Pavlinović u sukobu između liberalizma i klerikalizma«, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, 1990., 91.

¹⁰ Imotski okrug izabrago je Pavlinovića tri puta za zastupnika u Carevinskom vijeću: 1873., 1879. i 1885. godine, no, 1879. godine ustupio je mandat M. Klaiću, čiji je izbor u benkovačkom kotaru onemogućila srpsko-autonomska većina.

nović uviđa da je dalmatinsko društvo po obilježjima kulture i mentaliteta čvrsto utemeljeno na kršćanskim principima, te stoga zatvoreno prema liberalnoj političkoj ideologiji. No, neprimjerenost liberalne ideologije dalmatinskim prilikama samo je jedan od uzroka njegova protivljenja liberalizmu. On je uočio da zahtjevi austrijskih liberala za modernizacijom društva vode osnaživanju državnog centralizma, koji teži Dalmaciju, u okviru nagodbenog sustava, još više vezati za uže austrijsko državno područje, te ih je doživio kao pogubne za hrvatske nacionalne interese.¹¹ Uvidio je također da je s centralizacijom i modernizacijom znatno povećan birokratski aparat u Dalmaciji i, s tim u svezi, veća proširenost službenoga talijanskog jezika nego ranije, što je odgovaralo »liberalnim« autonomasima, koji se nakon 1864. godine otvoreno okreću talijanaštvu.¹² I činjenica da je najveći dio svećenika Srpske pravoslavne crkve podržao primjenu liberalnih zakona austrijske vlade u Dalmaciji,¹³ učvrstila je Pavlinovića u stavu da su liberalni zakoni austrijske vlade pogubni za hrvatske nacionalne interese u Dalmaciji.

Na temelju navedenih uzroka možemo zaključiti da je Pavlinovićevo suprotstavljanje liberalnoj političkoj ideologiji bilo uvjetovano njegovom prosudbom da je ona za Dalmaciju na zatečenom stupnju gospodarskog i društvenog razvoja neprihvatljiva, a i politički vrlo štetna, jer je protuhrvatske snage — talijanaši i srpska nacionalna propaganda — teže iskoristiti u cilju promicanja svojih interesa. Dakle, Pavlinović je u svom suprotstavljanju politici austrijskih liberala postupao kao realan političar, na temelju prosudbe što je za Dalmaciju na zatečenom stupnju razvoja korisno ili štetno, ali i kao hrvatski rodoljub.

Njegovo suprotstavljanje liberalizmu bilo je uvjetovano još jednim motivom, za koji smatram da je bio jači od svih ostalih, odnosno svima ostalima u temelju. Riječ je o njegovim teološko-političkim nazorima, koji su bili u oštroj suprotnosti s liberalnim idejama o društvu, državi i Crkvi, te o ulozi pojedinca u tvorbi društvene zajednice. M. Pavlinović je smatrao da je Crkva izvor čudorednog života obitelji, naroda i države, te da joj je u skladu s tim povjerena izuzetna zadaća u društvu: »bez vjere ni makac pri utvrdi temelja osobnoj i obćoj čudorednosti«. Sto-

¹¹ I nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe od 24. rujna 1868. godine, kada je većina članova Narodne stranke u Dalmaciji posumnjala u sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom u skoroj budućnosti, Pavlinović ne odustaje od tog cilja. Godine 1870., kada je Narodna stranka prvi put osvojila većinu u Dalmatinskom saboru, to pitanje postaje vrlo bitno za određivanje stranačke politike u novim uvjetima. U sukobu između Pavlinovića i Klačića, koji je kao pragmatičan političar smatrao da u postojećim prilikama nije korisno isticati zahtjev za sjedinjenjem, Sabor se priklonio Pavlinoviću, te je u »Adresu Sabora Vladaru« 1870. godine, istaknut zahtjev za sjedinjenjem, kao i molba vladaru da u zakonodavstvu ima obzira prema religioznim čuvstvima naroda.

¹² O tome kakve je vrste bio liberalizam dalmatinskih autonomasa svjedoči činjenica da su se uporno protivili ukidanju kolonatskih odnosa u agraru, koji je predstavljao jednu od osnovnih komponenti ostataka staroga društva.

¹³ Najvažnije institucije Pravoslavne crkve nalazile su se u ugarskom dijelu Monarhije, te ona nije mogla ništa izgubiti primjenom liberalnih zakona.

¹⁴ M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, Zadar, 1885., 8.

ga je potiskivanje Crkve na rang privatnopravne korporacije i njezino podvrgavanje državnom zakonodavstvu ocijenio kao prijetnju cijeloj zajednici, ali ponajprije pojedincu. Točno je uočio da u društvo iz kojeg je potisnut utjecaj Crkve ne dolazi sloboda, kako su zamišljali liberalni ideolozi, nego, centralizirana država i njezin birokratski aparat, koji pojedinca potpuno podvrgavaju svojim interesima. U skladu s tim, Pavlinović zaključuje da Crkva i njezin moralni autoritet moraju ostati prisutni u društvu kako bi se građani sačuvali od državne samovolje: »Ona [Rimokatolička crkva, nap. Z. G.] razlučiv, ali ne odlučiv, ne rastaviv vjeru od politike, vlast duhovnu od vlasti svjetovne, i pobiv im medje, ustanovi duhovnu slobodu i dostojanstvo čovječje naprama državi.«¹⁵

U hrvatskoj historiografiji postoji više radova o Pavlinovićevu odnosu prema liberalizmu. Rezultati tih razmatranja pokazali su se najčešće nedostavnima, ponajprije zbog toga jer se međusobna uvjetovanost njegovih vjersko-političkih nazora interpretirala na neprimjeren način.¹⁶ To je imalo za posljedicu različite, često oštro suprotstavljene ocjene o njegovim političkim nazorima — da je bio liberal, liberalni katolik, konzervativac, klerikalac, a i kontradiktornu ocjenu da je bio liberal u političkom smislu, a konzervativan po svojim vjersko-socijalnim shvaćanjima. Pri tome autori vrlo često utemeljuju svoje prosudbe i na nedokazanoj premisi da je liberalna politička ideja sama po sebi nešto pozitivno, a konzervativan politički nazor a priori negativan. To objašnjava i činjenicu da se ponekad vrlo dvojbene argumentima teži ustvrditi da je M. Pavlinović bio liberal. Tako je Nikša Stančić ustvrdio da je Pavlinović po svojim vjersko-socijalnim shvaćanjima bio na konzervativnoj liniji europskog razvoja, a da je u političkom pogledu, poput ostalih narodnjaka u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj, pripadao građanskim liberalima.¹⁷ Njegovo stajalište smatram pogrešnim jer, s jedne strane, držim mogućim da Pavlinovićevi politički nazori nisu bili bitno obilježeni njegovim vjerskim shvaćanjima, a s druge strane, socijalne i političke nazore M. Pavlinovića veže uz različite ideologije. Vicko Kapitanović polazi od sličnih pretpostavki, ali, za razliku od Stančića, ne govori o liberalizmu u općenitom smislu, nego o religioznom, katoličkom liberalizmu u čije okvire teži uvrstiti Mihovila Pavlinovića.¹⁸ On je premašio Stančićev »dualizam« time što je Pavlinovićeve »socijalnokonzervativne« i »političkoliberalne« nazore uvrstio u zajednički politički okvir, katolički liberalizam. Naglašava da je glavno obilježje katoličkog liberalizma u tome da nastoji pomiriti tradicionalnu katoličku vjeru i načela iz 1789. godine: »Zapravo, riječ je o tome da su katolički liberali prihvaćali novovjeku slobodu ondje gdje im se činilo da su one u skladu

¹⁵ Isto, II.

¹⁶ Izuzetak su interpretacije T. Ganze-Aras i B. Zelić-Bučan, u kojima je naznačen primjeren pristup tom problemu.

¹⁷ Nikša Stančić, »Mihovil Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji i u hrvatskoj politici 19. stoljeća«, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, 1990., 35.

¹⁸ Vicko Kapitanović, »Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovici 19. stoljeća«, u: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, n. dj., 80.

s kršćanskim.¹⁹ Jedna od posljedica razlika u interpretaciji odnosa između Pavlinovićevih vjersko-političkih nazora kod N. Stančića i V. Kapitanovića, bio je i selektivan pristup u razmatranju njegovih teoloških uzora. Tako je N. Stančić ustvrdio da je Pavlinović već u sjemeništu počeo oblikovati svoja vjersko-socijalna shvaćanja na temelju djela kršćanskih pisaca konzervativnih filozofskih, vjerskih i socijalnih opredjeljenja: Giobertija, Galuppija, Cantua, Massillona, Bossueta i Fencelona.²⁰ V. Kapitanović pronalazi Pavlinovićeve teološke uzore uglavnom na drugoj, liberalnoj strani: »Pavlinovićevi su nadahnutelji bili Antonio Rosmini, Vincenzo Gioberti, biskup Dupanloup, Massimo d'Azeglio, O'Connell, od reda liberalni katolici.«²¹ I N. Stančić i V. Kapitanović za određenje Pavlinovića kao liberala drže ključnim njegovo shvaćanje slobode kao ideala. No, dok Stančić pri tome misli na građansko-političke slobode, Kapitanović ponajprije ukazuje na slobodu domovine kao Pavlinovićev glavni ideal: »Kako nam je posve poznato da je Pavlinović od gimnazijskih dana bio pristaša, čak i zanesenjak za političku slobodu domovine, a takav je ostao do smrti, gotovo je suvišno dokazivati njegov politički liberalizam.«²² Neprijeporna je činjenica da je M. Pavlinović cijeli svoj život posvetio borbi za slobodu domovine, njezino ujedinjenje, za građanske i političke slobode, a protiv bečkog apsolutizma i centralizma. No, valja ukazati na činjenicu, koju Stančić i Kapitanović ne uzimaju dovoljno u obzir, da je Pavlinovićovo određenje slobode, za razliku od liberalnog određenja, koje je utemeljeno u filozofiji racionalizma i prosvjetiteljstva²³, utemeljeno u kršćanskoj etici, u kršćanskom pojmu slobode, koji Pavlinović konzekventno veže uz osobu, obitelj i državu, te da stoga ne postoji područje društvenog života na koje Pavlinović nije primjenjivao svoje vjerske nazore.

Utemeljenost Pavlinovićevih nazora o slobodi u kršćanskoj etici uočila je Tereza Ganza-Aras, koja je ustvrdila da je Pavlinović bio protivnik liberalizacije društva iz moralnih načela, te da na temelju činjenice da on nije pristajao uz monarhistički princip, nego uz princip državnosti i građansku koncepciju organizacije društva, ne treba izvoditi zaključak o njegovu liberalizmu.²⁴ Uputila je na to da se Pavlinović vodio mišlju o mogućnosti da Crkva i država budu nezavisne u praktičnom smislu, ali da idejna podloga za djelovanje države bude kršćanska, te da je u načelu pristajao uz konkordat iz 1855. godine kao kompromisno

¹⁹ Isto, 77.

²⁰ N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mišnovi Pavlinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb, 1980., 86.

²¹ V. Kapitanović, n. dj., 87.

²² Isto, 78.

²³ Filozofija prosvjetiteljstva i racionalizma XVII. i XVIII. stoljeća idejna je osnova liberalne političke ideologije, unatoč tome što ona sadrži i elemente antičke i judeokršćanske tradicije. Posebice su svojim djelima utjecali na njezino formiranje Spinoza, Grotius, Montesquieu i francuski enciklopedisti. Ideja slobode koju su oni formulirali traži individualnu slobodu izražavanja, slobodu savjesti i ukidanje svake konzervativne tradicije. Utemeljena je kao razumska kategorija, te stoga predstavlja antitezu kršćanskom pojmu slobode. (»Liberalism«, u: *Encyclopaedia Britannica*, sv. 13., Chicago, 1963., 988).

²⁴ T. Ganza-Aras, n. dj., 95.

rješenje, kojim je trebalo uspostaviti ravnotežu između duhovno-religioznoga pretkapitalističkoga društveno-kulturnog miljea i građanske liberalno-znanstvene kulture.²⁵ Stajalište T. Ganzarasa smatram točnim. Pavlinović je pristajao uz koncepciju građanske države, ali ne i uz najbitnije liberalne nazore o državi, a posebice ne uz hijerarhiju institucija u liberalnoj teoriji o državi, u kojoj se Crkva našla na nezavidnome mjestu, te joj je onemogućena njezina integrativna uloga u čudorednom životu zajednice. Nekoliko je razloga zbog kojih su Pavlinovićevi politički nazori ocijenjeni kao liberalni. Najvažniji je sadržan u pretpostavci da su oni bili relativno neovisni o njegovim vjerskim nazorima. Takvo je stajalište pogrešno, jer upravo su njegovi temeljni politički nazori bili snažno prožeti vjerskim sadržajem. Drugi važan uzrok u uskoj je svezi s prvim, naime, neki od najbitnijih Pavlinovićevih političkih nazora, lišeni vjerskog temelja, zaista se mogu doimati liberalnima.

Stoga posebnu pozornost zaslužuje rad Mirka Jurja Mataušića, u kojem autor, na temelju definiranog pojma katoličkog liberalizma, razmatra odnos predstavnika Katoličke crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama u razdoblju od 1848. do 1918. godine.²⁶ On najprije navodi stav Svete Stolice prema liberalizmu, sadržan u enciklici pape Lava XIII. »Liberas prestantissimum« iz 1888. godine, prema kojoj treba razlikovati više vrsta liberalizma, od radikalnoga, koji je označen materijalizmom i ateizmom, pa do umjerenoga, koji priznaje božanski princip za privatno područje.²⁷ Iako je ta enciklika objavljena godinu dana nakon Pavlinovićeve smrti, može se sa sigurnošću pretpostaviti da bi je on u cijelosti prihvatio, kao što je prihvatio sve protuliberalne enciklike njegova prethodnika Pija IX., jer se oštro protivio posljedici liberalnog stajališta da je religija privatna stvar pojedinca — potiskivanju Crkve iz javnog života.

M. J. Mataušić zatim daje pregled četiriju temeljnih odrednica katoličkog liberalizma.²⁸ Držim da je usporedba tih odrednica s Pavlinovićevim vjersko-političkim nazorima najprimjereniji način za propitivanje njegova odnosa prema katoličkom liberalizmu.

Pavlinović je u cijelosti pristajao uz prvu odrednicu katoličkog liberalizma, konstitucionalni poredak utemeljen na suverenosti naroda, te je čak priznavao da je to veliko postignuće francuske revolucije. Svjedočanstvo o tome da je on dosljedno zastupao princip suverenosti naroda nalazimo u njegovim spisima: »Povjestnica celoga svieta dvoje nas uči: 1) vlast treba da je poštovana; 2) vlast treba da je nadgledana. Razum i bogoštovlje nam zapoviedaju da poštujemo vlast. Ali je potreba najveća i da nadgledamo vlast. Kojega zla ne učinise neomejšene i nenadgledane vlasti [...]. Ima više načina nadgledanja, i boljih i gorih, ali

²⁵ Isto, 91.

²⁶ Mirko Juraj Mataušić, »Odnos Katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848—1900.«, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985, 1—2, 196—215.

²⁷ Isto, 197—198.

²⁸ Isto.

danas mi nemamo do ovoga jednoga, da biramo naše zastupnike.»²⁹ Također je uočavao ograničenost njezina trajanja, do trenutka prenošenja vlasti na izabrane narodne predstavnike: »Načela '89. oteže slobodu pojedincu i obitoli [obitelji, nap. Z. G.], obćini, Crkvi, zadrugi, da je stave u ruke umišljenu stvoru, nazvanu država, zastupanu ili carem samodržcem ili saborima, koji puštaju narodu samo vlast, da ih ne rokove bira, uz težku dužnost, da ih sve ostalo vrieme pokorno sluša.«³⁰

Samu pomisao da se revolucijom može bitno promijeniti društveno stanje M. Pavlinović je smatrao zamkom u koju upada razum lišen kršćanskih načela. Također je smatrao da narod koji nasilnim putem prekine sa svojom prošlošću nema izgleda za sretnu budućnost: »Veliki prevrat očistio je Francusku od veta i od skvarena dosta, ali kivan na svaku prošlost, on se naučias oslonio na sam ljudski razum, nije vidio da je prošlost nosila i častnih stvari i da napokon nijedan narod ne može da živi bez prošlosti, bez predajā, o svagdanjem vapijanju na pomoć razumu i dobroj volji svačijoj.«³¹ Dakle, može se ustvrditi da je M. Pavlinović bio legalist, pristaša promjena koje proširuju osobna prava građana i omogućuju im sudjelovanje u upravljanju državom, ali samo postupnim, evolutivnim putem. Bio je ponosan na višestoljetnu tradiciju Hrvatskog sabora, a više puta je kao primjer istaknuo Dalmatinski sabor, u kojem nije bilo tradicije staleške strukturiranosti kao u Banskog Hrvatskoj: »Ako mi, koji smo bez povlašćenih stališa, [...] nećemo znati vladati ustavom, tko da nas s iztoka ili sa sjevera tomu nauči.«³² Na temelju dostignuća francuske revolucije uočio je bitne nedostatke imanentne parlamentarnim demokracijama, u čemu se približio najznačajnijim teoretičarima države svoga vremena, a posebice svom uzoru »čuvenom demokratu« Alexisu de Tocquevilleu.³³

Mihovil Pavlinović je pridavao izuzetno značenje prosvjeti, toj drugoj odrednici katoličkog liberalizma, posebice kao sredstvu za promicanje nacionalne svijesti. U skladu s tim djelovao je na ponarodivanju općinske uprave i školstva u Dalmaciji, svjestan da je to najučinkovitije sredstvo za borbu protiv autonomaša i jačanje hrvatske nacionalne svi-

²⁹ M. Pavlinović, »Slovenski navrtci«, u: *Različiti spisi*, Zadar, 1875., 234.

³⁰ M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, Zadar, 1885., 25.

³¹ Isto, 22.

³² M. Pavlinović, »Nakon sabora 1872«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 32-36.

³³ Francuski političar i historičar Alexis Clérel de Tocqueville (1805.-1859.) je u djelu *O demokraciji u Americi* (I., 1835., II., 1840.), u kojem analizira bit modernih demokracija i modernih revolucija, upozorio na opasnosti koje prijete uslijed nesklada između proklamiranih demokratskih načela i politike centraliziranih država, koja se njima prikriva, a zapravo gasi svaku duhovnu kulturu i guši individualnost. U cilju suzbijanja centralizma središnjih državnih vlasti zahtijevao je odvajanje Crkve od države, na korist obje, te jačanje komunalne i pokrajinske samouprave. Pavlinoviću su Tocquevilleovi nazori o državnom ustroju bili vrlo bliski, jer je i sam, kao protivnik bečkog centralizma, zastupao ideju decentralizirane države, s nizom autonomnih teritorija, u kojima bi stanovništvo odlučivalo o gospodarskim, kulturnim i drugim pitanjima. Naravno, taj Pavlinovićev ideal je imao za nužnu pretpostavku cjelovitost hrvatskih zemalja i bio je u oštroj suprotnosti s idejom o pokrajinskom partikularizmu.

jesti u Dalmaciji, posebice nakon neuspjela pokušaja njezina sjedinjenja s Banskim Hrvatskom 1860. godine i učvršćivanja dualističkog sustava u Monarhiji nakon 1867./68. godine. Kao zastupnik u Dalmatinskom saboru 1861. godine prvi je progovorio hrvatskim jezikom i zahtijevao da se saborski dokumenti tiskaju ne samo na talijanskom nego i na hrvatskom jeziku, što je izazvalo bijesne reakcije autonomnaša i iznenadilo narodnjake, od kojih je većina bila zaboravila materinski jezik. Po tome se M. Pavlinović može usporediti samo s Ivanom Kukuljevićem, koji je 1843. godine održao prvi govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru, te ga možemo nazvati »apostolom hrvatskog jezika u Dalmaciji«³⁴. No, unatoč vjeri u moć prosvjete u jačanju hrvatske nacionalne svijesti i pripravi hrvatskog naroda u Dalmaciji na združenje s Banskim Hrvatskom — posebice u dalmatinskim gradovima, koji su bili pod jakim utjecajem talijanskog jezika i kulture — Pavlinović nije pristajao uz liberalni nazor po kojem prosvjeta vodi k većoj sreći pojedinca. Taj prosvjetiteljsko-racionalistički nazor ima snažne moralne implikacije, jer se njime čudoredni život pojedinca i zajednice utemeljuje u razumu, odnosno pretpostavlja se da pojedinac i društvo u cjelini mogu imati čudoredni temelj i bez vjere u Božju opstojnost. Za Pavlinovića, čiji su nazori bili prožeti vjerovanjem da je Bog bitak svega stvorenoga i da je bit čovjeka kršćanska, takvo je stajalište bilo potpuno neprihvatljivo. On nije zanijekao moć razuma, ali je jasno odredio granice njegova dosega, iza kojih odgovore može pružiti samo kršćanska objava. Čovjeka je uvijek promatrao kao dio šire čudoredne zajednice — obiteljske, narodne, državne i čovječanstva kao najveće čudoredne zajednice, a kršćansku je religioznost smatrao najbitnijim uvjetom za čovjekovo uspješno oblikovanje čudoredne zajednice: »Zadruga vjerezakonska, zadruga domaća, zadruga državna, svaka odgovara svojoj vrsti odnošaja, koje čovjek ima prema ljudstvu. Svima trima jedan je izvor, Bog, koji je sama mudrost, red i sklad, pa uz svu njihovu razliku, te sve zadruge ne samo da nisu međusobom razporne, nego su sve tri jedna s drugom smoždjene, uzajedin sljubljene, sve tri prirodno podredjene zadnjemu cilju čovječjemu.«³⁵ U liberalnom uznašanju razuma Pavlinović je uočio opasnost za sam opstanak čudorednog života zajednice, pa stoga nije pravio nikakvu bitnu razliku između radikalnog i umjerenog liberalizma, kao niti između ateizma i liberalizma, iako je uočavao razlike između ta dva svjetonazora: »Pavlinović uočava razliku između ateizma i liberalizma, ali mu se čini da na društveno-političkom planu obje struje teže istim rezultatima, pa liberali obično poistovjećuju s ateistima, a naziva ih i materijalistima, zato što drže da je materijalni napredak pokretač ljudske djelatnosti, te stoga i cilj i smisao ljudskog postojanja.«³⁶

Uz treće određenje katoličkog liberalizma, traženje zblženja s drugim konfesijama, naročito s Pravoslavnom crkvom, kao i na nastojanje oko

³⁴ Benedikta Zelić-Bučan, »Mihovil Pavlinović — ideolog i apostol hrvatstva u Dalmaciji«, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović*, Split, 1992., 211.

³⁵ M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, Zadar, 1885., 15.

³⁶ T. Ganzar-Aras, n. dj., 101.

jedinstva s kršćanskim Istokom, Pavlinović je u cijelosti pristajao.³⁷ O tome svjedoče njegovi spisi nastali uoči Vatikanskog sabora 1870. godine: »Papa Pio IX. pokazao se vele mudrim, pozivajući ovo veliko vieće, iz kojega će možda izići spas svijetu, jer su naše zadruge teško bolesne, al' teškim bolestima jakoga se lieka hoće.«³⁸ Bio je uvjeren da će se puno lakše razriješiti spor s »otcijepljenim« pravoslavnim Istokom, nego s »razkolničkim« protestantskim crkvama na Zapadu, koje su se svojim teološkim premisama znatno udaljile od kršćanskog nauka Rimokatoličke crkve: »Ako ikoga, iztočna parnica, [...] sretno će se riešiti slavodobićem kršćanske uljudnosti.«³⁹ Neuspjeh papinih nastojanja kod pravoslavnih i protestanata potresao je Pavlinovića, te je on od tada puno oprezniji u izražavanju svojih nada s tim u svezi, iako se sve do smrti nije odrekao ideje o crkvenom jedinstvu pod papinim vrhovništvom.

Mihovil Pavlinović nije bio spreman prihvatiti autonomiju profanog područja, četvrtu odrednicu katoličkog liberalizma, barem ne u cijelosti. Uz to bio je vrlo sumnjičav prema razvoju suvremenih, poglavito društvenih znanosti, zbog naglašene prisutnosti liberalnih ideja u njima. S druge strane, s velikim je zanimanjem pratio prirodnoznanstvena otkrića i tehničke pronalaskе svoga doba, iako ga nije zahvatila optimistična vizija budućnosti čovječanstva koju obećava znanstveno-tehnoški napredak.⁴⁰ Općenito se može reći da je M. Pavlinović, ne samo svojim nazorima o politici već i o umjetnosti i znanosti svoga doba, u cijelosti slijedio stav pape Pija IX., izložen u enciklici »Quanta cura« (1864.) i njezinu dodatku, popisu suvremenih zabluda »Syllabusu«. Osuđivao je one katolike, a posebno svećenike, koji nisu bili spremni prihvatiti »Syllabus«: »Tko je štio crkvenu povjestnicu i nebio katolik zna, da silab proglašen enciklikom 8. prosinca 1864. sbornik je glavnih bezvjeračkih zabluda, što su kroz vjekove gomilane proti crkvi i proti ljudskoj zadrugi. [...] Rad šta dakle ta graja na silab. Da kriču nekatolici i bezvjerci mudro čine, jer je njima u prilog da se stere vika na katoličku crkvu. Ali da razložiti katolik puha na nauk svoje crkve, to je nerazumno.«⁴¹

Smatram da se na temelju izloženih odrednica katoličkog liberalizma i njihove usporedbe s nazorima M. Pavlinovića, može ustvrditi da on nije bio katolički liberal, unatoč tome što je pristajao uz neke njegove odrednice. Liberalne ideje smatrao je vrlo opasnim za misiju Katoličke crkve u društvu, pa to objašnjava i njegov negativan odnos prema

³⁷ Valja istaknuti da težnja za zbliženjem kršćanskih Crkava nije izvorno liberalne provenijencije, jer je bila prisutna u Katoličkoj crkvi i prije nego što su je počeli zastupati liberalni katolici. Sam termin »zbliženje« je nejasan, jer može navesti na pogrešnu pomisao da je riječ o spremnosti Katoličke crkve na napuštanje ideje ekumenizma kao povratak drugih Crkava u zajedništvo s njom. U Katoličkoj crkvi XIX. stoljeća takve spremnosti nije bilo, o čemu svjedoče i sučeljavanja hrvatskih ekumenista (Strossmayera, Stadlera i dr.) s pravoslavljem.

³⁸ »Viesti i mnenja pred Vatikanski sabor«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 580.

³⁹ »Slovinski navrtci«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 178.

⁴⁰ T. Ganza-Aras, n. dj., 116.

⁴¹ M. Pavlinović, *O vjeri i politici*, n. dj., 27.

liberalnim strujanjima u Katoličkoj crkvi, kojima se sustavno suprotstavljao. No, treba upozoriti na još jedan bitan razlog Pavlinovićeve nepovjerenja prema liberalnim idejama: na značajnu prisutnost masona među europskim liberalnim prvacima druge polovice XIX. stoljeća.⁴⁴ On je znao da se ideja o slobodnoj Crkvi u slobodnoj državi, u svojoj negativnoj formi, kao istiskivanje Katoličke crkve iz društvenog života, pojavila u talijanskim masonskim ložama, te ga je to još više učvrstivalo u protuliberalnom stavu: »Framazuni osamnaestoga vjeka preko Engleške zadjoše kroz Evropu. To je tajno društvo, koje, pod koprenom bratimstva, čovječnosti, međunarodnoga mira i sklada svih zakona, name novoga katolicizma, nastoji da navede ljude na zakon naravski, podkopavajući objavljeni zakon.«⁴⁵ U sustavu teološko-političkih nazora M. Pavlinovića jasno su određene kompetencije Crkve i države,⁴⁶ pa su liberalni protucrkveni zakoni, a posebno sve naglašeniji austrijski »Kulturkampfi«, kojima je znatno suženo područje utjecaja Rimokatoličke crkve u društvu, stvorili kod njega uvjerenje da nije riječ samo o proširivanju kompetencija države na račun Crkve, već o namjeri da se Crkva potpuno uništi. Tu bojazan otkrivaju nam njegovi spisi iz sedamdesetih godina XIX. stoljeća: »Imamo mnogih i svakovrsnih napasnika. Glavni nam neprijatelj neznabožna struja što mori Evropu, prevrat koji se spremio proti kršćanstvu, možda najžešći nakon progonstva cara krmnika Dukljana.«⁴⁷ Nije vidio nikakvu mogućnost za postignuće kompromisa; liberalna protucrkvena akcija učinila mu se toliko radikalnom da ju je uspoređio s Dioklecijanovim progonima, te je ustvrdio da se Europa »u dva tabora razdijelila. S jedne strane crkva, s druge njezini neprijatelji. Istinu kažu koji govore da crkva nije nikad dosad strašnije napadnuta.«⁴⁸ Pavlinović je smatrao da su ugroženi temelji Crkve općenito, da su liberali, koje naziva »slobodnjašima«, »slobodnomišljarima«, pod lozinkom vjerske slobode povelili »obći rat proti svakoj vjeri«, a najžešći udar na Katoličku crkvu objašnjava time što je ona »najrazprostranjenija, najsloženija, pa baš po dušmana najpogubnija.«⁴⁹ Zakone liberalnih vlada, koji su imali za cilj što više onemogućiti utjecaj Svete Stolice na katoličke biskupe (appellum ex abusu, placet i dr.), ocijenio

⁴⁴ To je i historijski potvrđeno, posebice za Italiju, gdje su ujedinitelji Garibaldi i Ricciardi čak stvorili plan o sazivanju masonskog protusabora u Napulju, na kojem su trebale biti osuđene sve odluke Vatikanskog sabora 1869./70. godine.

⁴⁵ »Viesti i mnjenja pred Vatikanski sabor«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 581–582.

⁴⁶ U kompetencije države spada određivanje poreza, briga oko vojske, gospodarstva, prometa, školstva, zakonodavstva, osiguranje mira i reda, zaštita i njegovanje narodnosti, zaštita slobode vjeroispovijesti. (Besjeda... u Makarskoj 22. listopada 1873., u: *Različiti spisi*, n. dj., 362.) Crkva je zadužena za etičko usavršavanje vjernika i podanika, pa osim svoje primarne zadace — vršenja obreda, podjele otajstava i brige za čudoredno vladanje vjernika u vršenju bogoštovlja, brine za odgoj u najširem smislu. (Govor u sjednici Carevinskog vieća god. 1874. o uređenju odnošaja Katoličke Crkve, u: *Različiti spisi*, n. dj., 602.)

⁴⁷ »Besjeda... biračima u Makarskoj, 22. listopada 1873.«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 366.

⁴⁸ »Što radi Evropa?«, u: *Različiti spisi*, ..., 84.

⁴⁹ Isto.

je kao pokušaj razbijanja jedinstva unutar Katoličke crkve, čiji je krajnji cilj njezino uništenje kao univerzalne, od svjetovnih vlasti neovisne institucije. Smatrao je da su s tim u svezi i oštri napadi na papu, nakon proglašenja dogme o nepogrešivosti, jer je on simbol jedinstva i univerzalnosti Rimokatoličke crkve, kao i jedini jamac njezine neovisnosti od svjetovnih vlasti: »Sad spada u najbitnije nastave katoličanstva papinstvo, jere bez toga crkva katolička prestala bi biti katolička, tj. jedinstvena. Imadu li biti katolici u istinu slobodni, u kojoj bilo državi, red je da im se ostavi papinstvo, biva, slobodno obćenje s vrhovnom glavom njihove crkve. Slobodnjaci austrijski, pruski i švajcarski trube obću vjersku slobodu, a tamo se napinju da katolike odcepe od pape, katoličkim biskupima brane da prime papine naredbe, dok se oni usuđuju da odriču vrednost člancima vjere koje Rim, koje crkva katolička uči. Po taj način ti slobodnjaci ne potiskuju samo slobodu crkve, nego hoće da njezin bitak izbrišu, dok rade da joj potrgaju jedinstvo.«⁴⁵ Ukidanje papinske države Pavlinović je ocijenio kao korak koji vodi u tom pravcu i kao poniženje za katolike cijeloga svijeta: »Sviet katolički prosvjeduje protiv pijemontežkog nasilja. Papin Rim nije bio samo glavni grad rimske države, ograničene na jedan dielak Italije, nego je bio glavni grad cijeloga katoličkoga svijeta.«⁴⁶

Za dugogodišnju političku djelatnost Mihovila Pavlinovića karakteristično je da nastoji izbjeći sve što bi moglo ugroziti hrvatsko političko jedinstvo u Dalmaciji, nužno za ostvarenje krajnjeg, njemu svetog cilja — sjedinjenja Dalmacije s ostalim dijelom hrvatske domovine. No, njegova tolerancija bila je jasno ograničena stavom da je politički program Narodne stranke jedini put koji vodi ispunjenju tog cilja. U trenutku kada je osjetio da je taj program ugrožen djelovanjem nekih pripadnika Narodne stranke ili da se dalmatinskom puku nudi neki novi, po njegovu mišljenju neprihvatljiv program, suprotstavljao im se uvjeren da kompromis o najbitnijim pitanjima nije moguć. O tome najbolje svjedoči njegov sukob s političkom grupom okupljenom oko časopisa *La Dalmazia Cattolica* (1870.), kojoj je Ivo Prodan bio na čelu, a koji izbija nakon dugogodišnje polemike, u trenutku kada je njezina težnja za preuzimanjem političkog vodstva u Dalmaciji postala očevidna.⁴⁷ S liberalnim dijelom Narodne stranke Pavlinović prvi put dolazi u sukob 1870. godine, a sukob doseže vrhunac 1874. godine, kada je Vicko Mihić, pripadnik liberalnoga dijela Narodne stranke, okupljenog oko Rafe Pucića, optužio M. Pavlinovića da Narodnoj stranci teži nametnuti klerikalna načela.⁴⁸ Na te optužbe Pavlinović je odgovorio tvrdnjom da se zastupstvo Narodne stranke nije nikada bavilo religioznim nazorima svećenstva, niti je miješalo vjeru i politiku, hrvatstvo i katoličan-

⁴⁵ »O papinstvu«, u: *Različiti spisi*, ..., 87.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Marijan Diklić, »Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ivo Prodana«, u: *Mihovilo Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, 1990., 127-137.

⁴⁸ V. Mihić započinje polemiku s M. Pavlinovićem kao »dopisnik s Krke« u *Obzoru* početkom 1874. godine. Pavlinović, tada zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, odgovara na optužbe putem pisama uredniku *Obzora*. Na Jurjevan, 23. travnja 1874. godine, imenovan je »bezimenika s Krke«.

stvo. Priznavalo je vjerovanje kao stvar svačije savjesti, ali nije moglo potpuno zanemariti taj problem, jer je pitanje vanjskih odnosa Crkve s državom prisutno u većem dijelu Europe, pa i u Cislajtaniji.²² Na Milićev prigovor da se pod njegovim utjecajem od zastupničkih kandidata u Carevinskom vijeću prije izbora traži da se izjasne i pismeno obvežu o svome radu, s obzirom na zakone protivne kršćanskom shvaćanju, jer Narodna stranka nije nikakva klerikalna stranka, Pavlinović je uputio na temeljni princip ustavnosti i odgovornosti zastupnika biračima. Pri tome naglašava da je sva Dalmacija, bilo zapadnog, bilo istočnog obreda, klerikalna, ali samo ako se pod tim imenom hoće reći vjerujuća, odnosno da se religiozna čuvstva birača ne smiju zanemariti.²³ Na kraju je Pavlinović izrazio sumnju da je cijela Milićeva kampanja protiv »klerikalaca« uvjetovana njegovim strahom da on ne dođe na čelo stranke, odnosno njegovim zalaganjem da vodstvo stranke preuzme Rafo Pucić.²⁴ Benedikta Zelić-Bučan ukazuje na značenje Pavlinovićeve polemike s Milićem: »ukoliko se demokracija ima shvaćati kao istinska vladavina naroda, a ne jedne grupe koja vlada u ime naroda, onda se mora priznati da je Pavlinovićev postupak, u odnosu birači-zastupnik, bio i demokratski i pravedan«.

Pavlinovićeva polemika s Milićem upućuje na jedan dublji problem, koji ću ovdje samo naznačiti. Naime, političke se ideologije, koje u višenacionalnoj zajednici zastupaju vladajuće nacije, za narode koji u okviru te zajednice nisu postigli svoju nacionalnu afirmaciju pojavljuju kao političko nasilje. Na taj problem upozorava Tereza Ganza-Aras: »Povijest 18. i 19., pa i 20. stoljeća, [...] jedva da i poznaje slučajeve koji bi pokazivali da bi nacionalno-oslobodilačke snage, kada izbijaju na povijesnu scenu, bile ideološki i ekonomski progresivnije od onih protiv kojih su se pokrenule. Austrijska je Monarhija upravo školski primjer tog mehanizma.«²⁵ Polemika M. Pavlinovića s V. Milićem vrlo je bitna i zbog toga što ukazuje da je glavni argument kojim su Pavlinovićevi politički protivnici težili neutralizirati njegov politički utjecaj bila optužba za klerikalno djelovanje. U uvodnom dijelu rada kazao sam da su takve ocjene našle svoje mjesto i u hrvatskoj historiografiji, te da su bile u uskoj svezi s ideološkim diktatima uvjetovanom ocjenom Pavlinovićevih nacionalno-političkih stavova kao protusrpskih. No, o tome će biti više riječi na drugome mjestu. U ovom radu držim bitnijim odgovoriti na pitanje uključuje li naglašena uvjetovanost Pavlinovićevih vjersko-političkih nazora, koja je imala presudno značenje za oblikovanje njegova protoliberalnoga političkog stava, elemente klerikalizma. Odgovor na to pitanje treba potražiti u njegovim spisima nastalim nakon Vatikanskog sabora 1870. godine, jer je negativna reakcija europskih liberala na odluke tog sabora posebice utjecala na razvoj klerikalizma kao političkog fenomena u okviru Monarhije.

²² »Stanje u Dalmaciji«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 641.

²³ Isto, 660.

²⁴ Isto, 656.

²⁵ B. Zelić-Bučan, »Klerikalizam Mihovila Pavlinovića i politički smisao njegove borbe protiv liberalizma i liberalaca u Dalmaciji«, *Marulić*, 1, III, 1971.

²⁶ T. Ganza-Aras, n. dj., 105.

Svoje nazore o tome kakav treba biti odnos između Crkve i države. M. Pavlinović je najjasnije sročio u govoru na sjednici Carevinskog vijeća 7. ožujka 1874. godine, u svezi s prijedlogom zakona austrijskih liberala o uređenju odnosa između države i Rimokatoličke crkve. On upozorava nazočne u Carevinskom vijeću da je zakonska osnova zapravo nedopuštena uplitanje države u crkvene poslove. Posebice kritizira prijedlog zakona kojim, na temelju provedbe razlike između vanjskih i unutarnjih crkvenih poslova, država podjeljuje Crkvi »juridičku osobnost za vanjsko općenje«, uvidjevši da se iza toga krije težnja za zakonskim sankcioniranjem samovoljnih postupaka države prema Crkvi: »Formalno, nutarnji i vanjski crkveni posao je to što država kaže.«⁵⁷ Zatim upozorava na to da zakonska osnova otkriva mržnju njemačkih protestanata protiv katoličkih naroda, koje teži prisiliti na odmetništvo od Svete Stolice, odnosno da otkriva pruski, Bismarckov utjecaj, te da će imati teške posljedice jer će katolike udaljiti od Austrije: »Vi ustavovjerni Nijemci hoćete da te branitelje narodne [Katoličku crkvu i njezine svećenike, nap. Z. G.] Češke, Poljske, Slovenske, Dalmacije, Istre, dobijete pod svoju ruku. [...] Uz prosvjed Tirolaca, vi ćete imati prosvjed Čeha, prosvjed Slovenaca, prosvjed Hrvata Istre i Dalmacije, koji hoće svoju samostalnost i koji se uzdaju u budućnost što nije budućnost njemačkoga carstva, [...] otpor ćete imati što mukliji to udesniji po državu.«⁵⁸

Tijekom rasprave o prijedlogu zakona o redovničkim zajednicama u svibnju 1874. godine, Pavlinović odbija prigovor prvi put naveden u odluci francuske Narodne skupštine iz 1791. godine da odanost građana Rimokatoličkoj crkvi može umanjiti njihovu lojalnost prema državi, na kojem je austrijsko ministarstvo bogoštovlja utemeljilo primat države u mogućem sukobu s Crkvom. Naglasio je da se društvena bit čovjeka ne iscrpljuje u tvorbi državne zajednice: »Čovjek postav državljaninom ne gubi se u državi, nego još uvijek ostaje čovjekom. Zadruga narav njegova nije presahnula tvorbom državne zajednice, te vrhovne zadruge obzirom na zemaljsku dobrobit. [...] po zakonu same naravi postaje uz državnu i vjerezakonska zadruga, [...] i po tom zakonu, ta zadruga valja da je od države nezavisna.«⁵⁹ Ipak, u Pavlinovićevu teološko-političkom sustavu Crkvi pripada više mjesto, jer ona vodi ljude k vječnom blaženstvu, dok se država brine o njihovu vremenitom blagostanju. U skladu s tim on zaključuje da su državnici koji vladaju kršćanskim narodima podređeni crkvenoj vlasti, kao i to da je kršćanin više podložnik svoje Crkve nego ikakve države zemaljske. Pri tome se poziva na najvećega Aristotelovog učenika u kršćanstvu, sv. Tomu Akvinskoga, koji je razložio ta načela.⁶⁰ No, treba naglasiti da ovdje nije riječ o podređenosti, kojom bi se ozbiljila supremacija Crkve u katoličkim državama, nego o podređenosti u idealnome, moralnom smislu, pri čemu

⁵⁷ »Govor u sjednici Carevinskog vijeća 7. ožujka 1874. o uređenju odnosa Katoličke Crkve«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 606.

⁵⁸ Isto, 612.

⁵⁹ »O redovništvu«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 617–618.

⁶⁰ »Govor u sjednici Carevinskog vijeća 7. ožujka 1874. godine...«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 601.

kompetencije Crkve i države i dalje ostaju jasno razlučene. Pavlinović je samo težio ukazati na to da Crkva ima moralni primat s obzirom na svrhu djelovanja, da je njezin cilj, vječno blaženstvo, višega reda nego cilj državne vlasti, koja se brine o vremenitom blagostanju. U uvjetima kada su odnosi između tih dviju institucija uređeni na obostranu korist (M. Pavlinović kao primjer navodi Sjedinjene Američke Države i katoličku Belgiju), kada skladno djeluju svaka na svom području, neprimjereno je da se svećenici bave politikom, jer time ulaze u područje svjetovnih vlasti. Time se Mihovil Pavlinović jasno odredio prema klerikalizmu kao težnji svećenstva da preuzme političku vlast. Ali on je također smatrao da Crkva ne smije ostati ravnodušna ako država teži onemogućiti je u njezinu poslanju, njezinoj misiji u društvu, te je, u tom slučaju, političko djelovanje svećenika držao ne samo dopuštenim nego i nužnim. M. J. Mataušić donosi podatak koji svjedoči o Pavlinovićevoj spremnosti da djeluje u tom smjeru. Kada je 1874. godine Mažuranićeva vlada donijela zakon o školstvu, kojim je Crkvi oduzet nadzor nad osnovnim školstvom, a ostavljena kompetencija na području vjeronauka, Pavlinović je podržao odluke svećeničke korone, održane u Brdovcu, o pokretanju političke akcije, koja bi trebala početi osnivanjem katolički orijentiranoga crkveno-političkog dnevnika.⁴³ No, iako se Mihovil Pavlinović u određenom trenutku založio za politički angažman svećenika, to još ne znači da se njegova politička pozicija može označiti klerikalnom. M. J. Mataušić ukazuje da je 1870. godine sličnu akciju u Dalmaciji pokrenula skupina mladih svećenika okupljenih oko don Ive Prodana, te da je ta akcija, za razliku od one u Bansknoj Hrvatskoj, bila uspješnija, jer je završila osnivanjem lista *La Dalmazia Cattolica*, u kojem nisu zastupana samo katolička načela, već je bilo i pretjerivanja u smislu klerikalizma, što znači da se težilo vodstvu klera u političkom životu, na temelju opravdanja da kler ima za takvu ulogu zbog naobrazbe i morala najbolje preduvjete.⁴⁴ Unatoč tome što je i sam zastupao potrebu akcije za zaštitu vjere u javnosti, Pavlinović je imao negativan stav prema listu *Katolička Dalmacija*, a posebice prema političkim ambicijama Prodanova kruga.

Marijan Diklić je u radu o Pavlinovićevu sukobu s I. Prodanom 1884. godine, ustvrdio da je on bio uvjetovan borbom dvaju različitih nacionalno-političkih programa za politički prestiž.⁴⁵ To potvrđuje činjenicom da je I. Prodan 1884. godine objavio svoj »klerikalnopravaški« program. Na temelju ocjena M. Diklića, Pavlinović se suprotstavio težnji Prodanova kruga zbog njegova promicanja ekskluzivno hrvatske nacionalne ideje, jer nikada nije sasvim napustio ideju jugoslavenstva, nego ju je trajno zadržao kao širi okvir za suradnju i okupljanje južnoslavenskih naroda u konfederativnu zajednicu.⁴⁶ Unatoč tome M. Diklić zaključuje da je Pavlinović bio i odlučan zastupnik hrvatske državopravne ideje, te da je svojim vezama s nekim pravašima Banske Hrvatske neposred-

⁴³ M. J. Mataušić, n. dj., 203.

⁴⁴ Isto, 205.

⁴⁵ M. Diklić, n. dj., 131.

⁴⁶ Isto, 128.

no prethodio pojavi dalmatinskog pravaštva.⁶⁵ Pri tome se poziva na interpretaciju Pavlinovićevih nacionalno-političkih ideja koju je dao N. Stančić u svojoj monografiji o Pavlinoviću.⁶⁶ Petar Korunić je ukazao na probleme koji nastaju na temelju, u hrvatskoj historiografiji gotovo opće prihvaćene interpretacije, prema kojoj se hrvatska ideja u nacionalno-političkim sustavima XIX. stoljeća pojavljuje na dvije razine: samostalno, pri čemu joj se najčešće pridaje obilježje nacionalnog ekskluzivizma, i kao dio širega južnoslavenskoga nacionalnog sklopa, u kojem je, više ili manje, posredno prisutna. Probleme nastale s tim u svezi on definira kao »metodički dualizam«.⁶⁷

Smatram da se južnoslavenska ideja kod Pavlinovića ne pojavljuje kao nacionalna ideja, već kao etničko-lingvistička i zemljopisna kategorija. Povijesni razvitak, državne granice i termini historijskog prava i političkog naroda za njega su tvorbeni elementi nacije. Svojim političkim nazorima Pavlinović je pristajao uz temeljne odrednice programa Stranke prava, pa se njegov sukob s I. Prodanom ne može tumačiti kao sukob dviju nacionalno-političkih ideja.

Stoga uzrok Pavlinovićeve suprotstavljanja Prodanu treba potražiti u njegovim teološko-političkim nazorima, koji su jasno određivali okvir političkog djelovanja svećenika u obrani narušenog položaja Crkve u društvu, te u njegovoj prosudbi da je Prodanov krug premašio te granice. U njegovoj optužbi da *Katolička Dalmacija* »impakuje« na Beč da tamo posvjedoči kako su kler i katoličko pučanstvo sasvim zadovoljni stanjem u Dalmaciji, nije sadržana samo kritika političkog stava Prodanova kruga, već i optužba zbog djelovanja s klerikalnih pozicija.⁶⁸

Prilikom razmatranja odnosa M. Pavlinovića prema liberalizmu upozorio sam na neprimjerenost interpretacije prema kojoj se Pavlinovićevi vjersko-politički nazori pokušavaju objasniti različitim ideološkim odrednicama, kao i na to da je T. Ganzza-Aras odbacila takav pristup na temelju uvida o njihovoj bitnoj povezanosti. Ona je ustvrdila da je Pavlinovićeva suprotstavljanje liberalizmu bilo poticano moralnim razlozima i procjenama što bi na zatečenom stupnju razvoja njegova kraja moglo biti korisno.⁶⁹ No, zatim umanjuje značenje moralno-religijskog čimbenika, te navodi da Pavlinovićeva borba nije bila u službi crkvenih interesa, već interesa seljaka i pučana koje je zastupao: »Pavlinovićeva zauzimanje za Crkvu nije izviralo iz potrebe da štiti želje Rimske kurije, nego da zastupa interese i sistem vrijednosti seljačkog naroda svog područja.«⁷⁰ Naglašava da to treba imati na umu kada se procjenjuje njegov »klerikalizam«. Time se približila određenju N. Stančića o Pavlinoviću kao ideologu pučke Dalmacije, čiji su vjerski nazori bili u naj-

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija...*, n. dj., Zagreb, 1980., 281-282.

⁶⁷ Petar Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu*, Zagreb, 1989.

⁶⁸ M. Diklić, n. dj., 132.

⁶⁹ T. Ganzza-Aras, n. dj., 105.

⁷⁰ Isto.

užoj svezi s njegovim porijeklom i pripadnošću kršćansko-konzervativnoj društvenoj sredini. Ono je utemeljeno na shvaćanju ideologije kao pojma koji obuhvaća sve manifestacije svijesti ideologizirane socijalnim interesom.⁷¹

Neprijeporno je da su porijeklo, pripadnost određenoj naciji, kulturi, jeziku, religiji vrlo bitni elementi u formiranju svjetonazora svakog pojedinca. Kod Pavlinovića se to osobito može zamijetiti, pa su navedene ocjene u osnovi točne. No, pri tome se zanemaruje bitna činjenica, da su njegovi teološko-politički nazori tvorili cjelovit, o Pavlinovićevu porijeklu i političkoj djelatnosti relativno neovisan teorijski sustav, na temelju kojega on razmatra sva bitna politička pitanja. Činjenica da je njegova borba protiv protucrkvene politike austrijskih liberala bila usko povezana s obranom interesa agrarne Dalmacije, koju je zastupao u Carevinskom vijeću, ne svjedoči o tome da se nije s jednakim žarom borio i za interese Crkve i Svete Stolice; uostalom, u svakoj je prilici promicao i njezine interese. Tome je pridonijela i činjenica da su se protuliberalni nazori Svete Stolice u cijelosti podudarali s Pavlinovićevima.⁷² O bitnoj utemeljenosti Pavlinovićevih političkih djelatnosti sustavom njegovih teološko-političkih nazora svjedoči dio njegova govora u Carevinskom vijeću u svibnju 1874. godine, kojim se usprotivio prihvaćanju zakona o redovničkim zajednicama, čiji je cilj bio ne samo ograničenje njihova utjecaja nego i zadiranje u njihova unutarnja pitanja (državni pristanak za kandidata koji polaže redovničke zavjete i dr.). Pavlinović najprije iznosi svoj teološki nazor: »Ipak ostaje čudoredna istina da crkva je savršena zadruga i kao takva ima pravo da se nezavisno razvija i da poglavito redi svoj duhovni život. Redovnički je život zavrha savršenstvu što ga može doseći kršćanin, vršec u osobitoj zadrugi svjetovanja evangjelska.«⁷³ Zatim taj nazor potvrđuje 52. članom »Syllabus« pape Pija IX.: »Država koja Crkvi ne priznaje oznake savršene zadruge, naravno je da ne priznaje ni nezavisnost redovničkih zadruga. Krivi nauk: Država, počelo i izvor svim pravima, [...] naravno proizvesti mora i krive nauke.«⁷⁴ Na kraju, Pavlinović zastupa interese agrarne Dalmacije, sredine u kojoj su svjetovni svećenici, a posebice redovnici, bili temelj prosvjete i kulture, kao i glavni promicatelji hrvatske nacionalne ideje: »Ali dobročinstva redovnička za hrvatski narod naosob, nisu samo prosvjetno zadržna, nego su poglavito i nada sve bogoštovna i državna dobročinstva.«⁷⁵

Dakle, možemo zaključiti da se Mihovil Pavlinović suprotstavljao liberalnoj protucrkvenoj politici bečkih vlasti na temelju svojih teoloških nazora o državi, protuliberalnih enciklika pape Pija IX. i kao politički zastupnik agrarne Dalmacije u Carevinskom vijeću. Svi su ti momenti

⁷¹ N. Stančić, n. dj., 13.

⁷² T. Ganza-Aras ukazuje kako tek potkraj stoljeća dolazi do približavanja između Beča i Vatikana, te da tek tada katolički pokret u nas poprima bitne elemente koje podrazumijevamo kad govorimo o klerikalizmu. (T. Ganza-Aras, n. dj., 111).

⁷³ »O redovništvu«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 614.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto, 615.

jednako bitni i tvore cjelovit sustav Pavlinovićevih teoloških, političkih i socijalnih nazora.

U svezi s ocjenom Pavlinovićevih teoloških uzora u hrvatskoj historiografiji, ukazao sam da je u dosadašnjim razmatranjima tog problema pristup bio selektivan. No, V. Kapitanović je naznačio i glavne teološko-filozofske uzore na kojima je Pavlinović utemeljio svoj stav o odnosu Crkve i države — sv. Augustina, sv. Tomu Akvinskoga i Antonija Rosminija.⁷⁶ Spomenuo je, dakle, i teologa koji je po, mome mišljenju, poglavito utjecao na Pavlinovićevu teološko formiranje. Riječ je o sv. Tomi Akvinskome, na kojega se Pavlinović pozvao u svom govoru u Carevinskom vijeću 7. ožujka 1874. godine. Sv. Toma Akvinski tvorac je jedinstvenog sustava filozofije prava. U razmatranju odnosa između Crkve i države njegov je stav da se u stvarima koje se odnose na spasenje duše mora prije slušati duhovni nego svjetovni autoritet, ali u onome što se odnosi na političko dobro treba prije slušati svjetovnu nego duhovnu vlast. No, budući da je u papi idealno ujedinjeno vrhovništvo obiju vlasti, on putem crkvenih velikodostojnika obavlja duhovni nadzor nad svjetovnim vladarima, dakle dopušteno mu je miješati se u ono što je vremenito. Posrednu vlast pape nad svjetovnim vladarima sv. Toma izvodi na temelju razlikovanja dvije vrste prava, naravnog prava, na kojem su utemeljene državne zajednice, i božanskog prava, na kojem je utemeljena »Kristova republika«, odnosno čovječanstvo kao mistična zajednica u Kristu, čiji je poglavar papa: »Papa vlada prema božanskom zakonu, koji [...] sadrži sve čemu uči naravni zakon, ali i više. Božanski zakon sadrži naravni zakon, ali ga ne ukida. Drugim riječima, ako država ostaje u granicama koje joj postavlja naravni zakon, nije opravdana nikakva intervencija.«⁷⁷

O tome da su teološko-politički nazorj Mihovila Pavlinovića utemeljeni u filozofiji prava sv. Tome Akvinskoga svjedoči cijeli njegov govor od 7. ožujka 1874. godine — o Crkvi kao kraljevstvu Božjem na zemlji, kojem je kralj nevideni Isus, a njegov namjesnik papa, kralj viđeni, o tome kako je kršćanin dužan pokoravati se državnoj vlasti s obzirom na red svjetovni, a Crkvi s obzirom na red duhovni, ali da je ipak, s obzirom na svoju krajnju svrhu, više podložnik svoje Crkve nego ikakve države zemaljske. To je posebice posvjedočeno dijelom njegova govora iz svibnja 1874. godine, u kojem ukazuje na uvjete u kojima je Crkva dužna politički djelovati: »Duhovna vlast ne upliće se u posle svjetovne, nego pušta da se slobodno vrše po običaju, dok ne škode cilju duhovnomu.«⁷⁸

Smatram da se na temelju navedenih usporedaba može zaključiti da Pavlinovićevi nazorj o odnosu Crkve i države predstavljaju tomistički teološko-politički sustav, sveprisutan u hrvatskoj povijesti druge polovice XIX. stoljeća. Budući da je Mihovil Pavlinović sasvim jasno uputio na svoj teološki uzor, nameće se pitanje zašto se tome nije posvetila veća pozornost, posebice glede snažnog utjecaja teoloških nazora na

⁷⁶ V. Kapitanović, n. dj., 85.

⁷⁷ Toma Akvinski, *Država*, Zagreb, 1990., 34—35.

⁷⁸ »O redovništvu«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 601.

njegovo političko djelovanje. U svojoj ocjeni, s tim u svezi, najdalje je otišao V. Kapitanović, koji je utvrdio povezanost Pavlinovićevih nazora s onima sv. Tome Akvinskoga, kao i to da je Pavlinović teolog povijesti, jedan od rijetkih u Hrvatskoj u XIX. stoljeću.⁷⁹

Postoje dva bitna uzroka zbog kojih je pitanje uvjetovanosti Pavlinovićevih teološko-političkih nazora nedovoljno rasvijetljeno. Prvi je sadržan u stavu da ono premašuje okvire povijesne znanosti. O pogrešnosti takva stava govori činjenica da se zbog neprimjerenog interpretiranja Pavlinovićeve teološke pozicije krivo tumačila i njegova politička pozicija. Drugi uzrok utemeljen je u pozitivističko-marksističkom shvaćanju ideologije kao duhovne nadgradnje, koja se u cijelosti može svesti na društveno-ekonomske osnove sustava u kojem je nastala. Takvo shvaćanje ideološke sustave ograničava na prostorno-vremenski okvir njihova nastanka, a njihove moguće modifikacije tijekom povijesti interpretira kao rezultat retrogradnih procesa. U skladu s tim pristupom Pavlinovićeva teološka pozicija mogla bi se ocijeniti samo kao baština srednjovjekovlja.

Na pravo značenje tomističkoga teološko-povijesnog nazora upozorio je francuski filozof neotomističkog smjera Jacques Maritain (1882.—1973.).⁸⁰ On je ustvrdio da svekolikom tomističkom filozofijom vlada načelo prema kojem se njezine bitne ideje ostvaruju na različit način, u okviru različitih povijesnih razdoblja i državnih tvorbi, a pri tome im oblik ostaje netaknut. Povijesnu situaciju u kojoj se Rimokatolička crkva našla u vrijeme pape Pija IX., Maritain ocjenjuje paradoksalnom: »Trebalo je da brani neke istine od izvjesnog broja temeljnih zabluda, koje su se pozivale na modernost, a koje su prije svega pripadale naturalizmu i liberalizmu, no tim se istinama kao kakvim štitom htio zaštititi i poredak u opadanju, ostaci kršćansko-apsolutističkoga razdoblja na umoru. Danas jasno vidimo da Crkva onda nije branila taj propadljivi poredak na samrtni, već istine koje su od temeljne važnosti po kršćansko poimanje svijeta i života.«⁸¹

Za teološko-političku poziciju Mihovila Pavlinovića možemo ustvrditi nešto slično. On je prihvatio duh novoga doba i pristajao uz temeljne principe i institucije građanskoga društva, ali je moralni utjecaj Crkve u društvu, koji su austrijski liberali htjeli sasvim neutralizirati, odlučno branio, uvjeren da time brani ponajprije područje osobne slobode pojedinca izloženog državnoj samovolji. Jasno je razlučio područje državnih od područja crkvenih kompetencija, a mogućnost političkog angažmana svećenika ograničio na obranu već znatno suženog utjecaja Crkve u društvu, te mu se stoga ne može pripisivati djelovanje s klerikalnih pozicija. O tome svjedoči i njegov odgovor Vicku Miliću, na optužbe da u Narodnu stranku unosi klerikalna načela i da ima ambicije da dođe na čelo stranke: »Da ja ravnam? Da ja vodim? Ali zar ja ne znam, kad bih i bio za taj posao, kad bi me i nahodile te žudnje, da mi

⁷⁹ V. Kapitanović, n. dj., 86.

⁸⁰ Jacques Maritain, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, 1989.

⁸¹ Isto, 194.

razbi svu nadu duh XIX. vieka, idea moderne države i napredna narodna čast. Da pop bude vodja!?"²

Ako bi Pavlinovićevu teološko-političko poziciju trebalo uvrstiti u okvir određene ideološko-političkog sustava, smatram da ju je najprimjerenije ocijeniti kao kršćansko-konzervativnu, no istodobno otvorenu prema duhu novoga doba, s jasno naznačenim idealom građanske države prožete kršćanskim principima. U skladu s tim može se ustvrditi da se Pavlinović, kao svećenik i političar, nalazio između liberalizma i klerikalizma, te da je u znatnoj mjeri premašio njihove isključivosti.

SUMMARY

THEOLOGY OF HISTORY OR CLERICALISM: THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITICS IN MIHOVIL PAVLINOVIĆ

In speeches during the session of the Czar's Council in March and May 1874 occasioned by the proposal of the anticlerical laws by the liberals, Catholic priest, M. Pavlinović, elaborated his view of the relationship between Church and state. Those speeches show Pavlinović's theology was based on the theological system of Thomas Aquinas, the dominant world-view in the Catholic Church of the time.

The author warns that this fact was not taken into consideration by Croatian historiography and shows how it resulted in an inaccurate interpretation of Pavlinović's political role in Croatian history.

² »Stanje u Dalmaciji«, u: *Različiti spisi*, n. dj., 657.